

KIS-549 – Ar c'hontadennoù hiziv

(YBQ da RLN – 17 07 97)

Heverk e kavan embannadur skridoù LUZEL gant F. MORVAN. Farsus eo gwelout penaos *e skriv* LUZEL ar pezh *a glev* ha n'eo ket ar pezh *a zo bet lavaret*. Evel pa skriv GUEPIN diwar-benn ar vicherourion.

Ne c'hell nemet deskrivañ ar pezh na vuhez ket. Evit LUZEL eo deurus peogwir eo e par al lavar. An dafar zo dedennus evidon, ha gwelout ivez mankoù LUZEL. Kalz siriusoc'h e hañval din bezañ labour TROUDE, diouzh al luc'heilad a zo bet kaset din gant YBAN eus ur marvailh.

Bev buhezek e chom ar yezh, marv eo gant an aotrou LUZEL. Moarvat e oa un tammig lezirek LUZEL pe ne oa ket deuriet gant an danvez “brezhoneg”. Gouest eo da skrivañ e tri doare disheñvel an hevelep ger en hevelep skrid. Jentil eo F. MORVAN o lavarout e skriv pezh a glev. Moarvat ne oa ket akuit e zivskouarn ha dre se ez eus bet kollet soutilderioù. Siwazh, n'en deus ket kemeret un doare skrivañ reizh, an hini a oa gant TROUDE ha kollet en deus soutilderioù ar “parlantoù” hag ar marvailhoù war un dro. [...]

Pa ran va micher sorbiennour, e-touez traoù all e lec'hian an darvoudoù en-dro da Naoned pe Chantenay kentoc'h. E-barzh e lakaan marvailhoù hag eñvorennoù a ouzon dre vezañ o lennet pe o c'hlevet. Setu an derou dre vras : “En derou ne oa netra, nemet al Liger marteze. Bigi zo bet o tont hag o vont, neuze ur gêriadenn, ur porzh, neuze listri all o tont gant torzhennoù sukr, indigo ha listri o vont gant lienoù Indez, staenerezh ha bitrakoù all. O vont dont, al listri-se o deus lakaet da greskiñ dorn-labouradegoù, labouradegoù, greantioù war ribloù al Liger. Gant ar greantioù ez eus bet dilec'hiet pobladoù eus Vendée, Anjou, Breizh evel va hendar Diolen eus Lokarn. Morse n'eo distroet an dud-se d'o maezioù. Tud all zo degouezhet war o lerc'h. O bugale zo bet deskarded da drizek vloaz evit daou, tri bloavezh ha neuze micherourion betek o marv. Evit ar re o doa ur vicher. An darn vrasañ oa devezhourion. Ne oa ket ur vicher, padal e oa labour. Gant an Istor avat n'eus anv nemet eus al listri hag o monedone. An dud-se n'eus ket bet dalc'het soñj anezho. Uzet ur gwiskad e veze skubet propik ha lakaet unan all skubet d'e dro. Al listri o bitrakoù a yae da aodoù Afrika. Eno e samment paotred ha merc'hed, du pod ar re-se, kaset d'an enezennoù,

lec'h ma samme ar bigi torzhennoù sukr frondus, saourus. Ar re-se kennebeut n'int morse distro d'o bro. An Istor ne lavar ket piv e oant.”

Koulskoude pa selaouer marvailhoù digant Charles ANDRES eus karter Morne-Acajou e bourg du François e Martinik e kaver bruzhunoù eus Istor an dud-se n'int ket steuziet gant roudoù ar bigi er mor. Neuze e teu ur marvailh a zo rik rak diouzh ur framm a veze kavet en Afrika n'eus ket pell. Ur plac'h a fell dezhi ur gwaz disheñvel diouzh reoù ar vro, un den e zent glas. Erfin eo un diaoul a zebr anezhi. En Afrika eo saveteet ar plac'h hag e tistro d'ar meuriad. Ar marvailher martinikat a ouzhpenn : “Na droch e oa merc'hed an amzer gozh evit dimeziñ gant diaouled o dent glas!” Se 'm eus kemmet o lavarout : “Bezit dinec'h, seurt traoù zo dibosupl hiziv. Plac'h ebet ne ve droch a-walc'h da zimeziñ d'un diaoul e zent glas.”

Er marvailhoù, er re dastumet gant LUZEL ivez, e kavan testenioù eus buhez tud a gavan tost din. Testenioù teusk, luziet, “luzelet” en degouezh. Mat koulskoude, pa n'eus bet miret netra eus an dud-se.

E Naoned e c'helli gwelout savadurioù ar vorianetaerion, un nebeut embregerezhioù eus derou ar greanterezh. Ar c'harterioù ma veze ar vicherourion o chom zo bet diskaret holl : Pilleux, Le Marchix, Les Courtils... N'eo ket ur fazi, n'eo ket mezhus. N'eus ket eus an dud a anneze eno evel n'eus ket eus tud ar bannlevioù hiziv evel ne oa ket eus sklaved ar gwerinelezhioù hellenat (petra a dalvez ar ger *gwerin* ?). An dud-se ne oant ket traoù zoken. Danvez krai, loened gouez, e-maez sevenadur edont, e-maez lezennoù. An eskemmoù a gont ha n'eo ket ar pezh a vez eskemmet ha nebutoc'h c'hoazh ar pezh a vez bevezet. Evel se emañ hiziv c'hoazh. Ne vez roet da seurt tud nemet an arc'hant ret da zistreiñ antronoz d'o aner. Ijinañ a reer ouzhpenn se traoù didalvoud nevez evit ma tispignfent betek o hanter lur diwezhañ a c'hallfe ober diouer. Komzet e vez kalzik eus an dud en dienez, an arlezidi, padal e krog ar baourentez araok ha n'eo nag un diouer arc'hant nag un diouer labour. Ar baourentez diskouezet n'eo nemet ur skeudenn Épinal graet da gelenn an dud war o eurvad : ne vezont ket war ar straed oc'h astenn o dorn pe o kemer drammm...

¹ “Dents-Bleues” in Ina CESAIRE, *Contes de nuits et de jours aux Antilles*, Éd. Caribéennes 1989. Sl. ivez : Denise PAULME, *La Mère dévorante — Essai sur la morphologie des contes africains*, Gallimard “Tel” 1976, p. 35 [evit bezañ klok e ranker lavarout ez echu fall an traoù evit ar plac'h e maladurioù dastumet er bloavezhioù seikont.] ha Jacques CHEVRIER, *L'Arbre à palabres — Essai sur les contes et récits traditionnels d'Afrique noire*, Hatier 1986, p. 91.

Distreiñ a ran da LUZEL. Ur sorbienn dastumet gantañ a gontan eo *An den reizh*. Unan zo o klask un den “reizh” evit paeron d'e vab diwezhañ ganet. Ne gavo nemet an ankou a zo kevatal gant an holl. Evel se, ar paotr mignon d'an ankou en deus gouezet pe zeiz e varvfe. Goude bezañ soñjet truchañ e ro e asant gant ma ve reizh ha kempenn pep tra evit ar re o chom war e lerc'h. Marteze e ve gwell din bezañ mignon d'an ankou evit bezañ reishoc'h e'm darempredoù ouzh ar bed.

An ankou er marvailh-se zo ur paotr, an ankou henvoazel gant ur morzhol ponner, skeudenn an amzerioù kozh eus den e garrigell o tont da skoazellañ ar re gozh da dremen dre un taol lec'hiet mat. Un dornwezhour e oa. Ar “mort” gall gant he falc'h zo ur marv greantel, hini ar goudebrezel, goude an armoù arnevez, an aezhennoù, an napalm, an tarzherezed enepden, ar viruz, ar fornioù pulluc'hañ, ar gwall hag an tangwall arnevez, hefil ouzh hefil. LUZEL a ra an tremen eus ar brezhoneg d'ar galleg eus ur marv, an ankou, a c'hell bezañ mignon, d'ur marv gant e falc'h a zo da'm meno un dra all. Pouezus eo ar brezhoneg evit se. Met paouez a ran evit ar wech-mañ. Ne vo ket anv eus ar c'hampoù bac'h a sellan evel un elfenn en emdroadur ar gevredigezh c'hreantel a lez war he lerc'h furmoù, frammoù, mennozioù a zo bepred talvoudek siwazh evit an istud ac'hanomp.

[Amañ da heul notennoù labour savet gant Yann-Ber QUIRION e ser e vicher sorbiennour.]

CONTES TRADITIONNELS

Traditionnel ?

Souvent sont dits traditionnels des textes datant au plus loin de la fin du 19ème siècle et au plus près de cette fin du 20ème. Les auteurs prennent soin de situer leurs récits hors du temps, dans un milieu rural fictif, souvenirs d'enfance réels ou imaginés, coupés de la réalité immédiate. Les auteurs sont de petits intellectuels, tout petits bourgeois, ayant abandonné leur terroir pour une petite carrière, pour une reconnaissance de la Culture, celle qui compte, qui est écrite, lue (P.-J. HELIAS par exemple).

Luzel penche de ce côté. Il a donné à ses textes une forme propre à obtenir la reconnaissance des intellectuels. Pour cela, il a délaissé la richesse du langage populaire contenant la richesse mourante des contes. Heureusement que d'autres ont su trouver cette richesse, la garder en la remettant en état grâce à leur connaissance de la langue

des écrits et collectages, travail long, peu gratifiant. LUZEL a plaqué ses propres images sur des trames qui n'étaient pas en bon état. Il a aidé à faire des contes collectés un matériau mort, une fois à l'époque parce que traités en "objets exotiques", une deuxième fois aujourd'hui parce que traités en "objets du passé". Reprendre ses versions éditées en y plaquant un ou deux mots bretons ne les rendra pas à la vie.

Les contes

Ces matériaux sont cependant utiles. En croisant différentes sources, on arrive à une connaissance des trames, des tricotages de trames de conteurs collectés, des tripotages de trames et de langage des écrivains collecteurs ; en allant, en plus, chercher dans d'autres sociétés, on arrive à faire la part des choses et à retrouver le ressort, la vie du conte, parfois disparus.

Dans les notes de collectage de LUZEL, qui manquent de rigueur, il y a parfois de bonnes choses qui disparaissent dans les textes édités. Quand je reprends *L'Homme juste*, je me fiche de la forme. Ce qui m'intéresse, c'est ce paysan christianisé, dans sa paroisse, qui se permet de critiquer sa religion, qui utilise le don de son auxiliaire magique pour faire une vie décente à sa famille et non pour s'enrichir et qui, après une hésitation bien légitime, accepte sa mort en prenant soin du sort des vivants. C'est quand même une version originale de *La Mort marraine*.

Les gens

Les grands collectages du 19ème siècle se sont faits en Bretagne auprès de gens dont la culture avait été fort malmenée depuis longtemps. Ils étaient dans l'incapacité d'en structurer les bases, obligés d'en passer par une hégémonie culturelle écrite et française, ce qui les a conduits à jeter aux orties leurs oripeaux pour se vêtir du bel habit neuf imprimé en français. L'état de ces populations a évolué mais ne s'est pas amélioré. Aujourd'hui, les petites gens (comment les nommer, comment me nommer ?) sont toujours exclus et leur expression, au lieu d'être culture structurée, est banalisée, marginalisée, ou bien aseptisée, folklorisée.

Et alors ?

Dans le conte m'intéressent cette tradition en guenilles, cette force épuisée, ce combat pour survivre face à celui qui le rejette dans le néant de sa culture. Privé de sa fonction sociale, culturelle, le conte devient loisir, spectacle pour enfants et intellectuels. Habillé d'un langage moderne, il y perd parfois son essence. Gardé dans son langage ancien, il est peut-être déjà mort. Pas facile.

Y a-t-il dans le conte le besoin de créer une tradition, une histoire, un avenir, de ne plus être l'otage de l'autre ? Cela s'inscrit dans plus large que le conte, dans la vie. Le conte contient la vie, la virulence de celui qui n'a que la parole. Mais que veut dire aujourd'hui tenir sa parole ? On joue, on se fait plaisir, on se produit, mais construire ?...

VOIR

Terre de Brume Éditions, tout Luzel (en cours) : textes édités, inédits, notes de collectage.

Télérama n° 2453, p. 44, *Mamma Italia* (A. M. PAQUOTTE) : réflexions de Giovanna MARINI sur la tradition.

Petit Bodiel de A. HAMPATE BA, (Éditions Stock 1994, pp. 250-251, postface, réflexions de l'auteur sur le conte).

(RLN da GE – 21 07 97)

YBQ en deus lavaret din e vez kenstourm e metou ar varvailherion etre an henvoazelourion hag ar re a fell dezho adkempenn ar c'hontadennoù kozh e doare d'o gwriziennañ er bed arnevez. Eñ e unan zo bet arzalet e Breizh n'eus ket gwall bell gant marvailherion henvozelour. Adaozet en doa ur gontadenn o tremen er bed kouerel a wechall hag he lakaet da zeraouiñ en un arsav busoù : kement-se oa un torfed !

(YBQ da GE – 03 08 97)

E gwir eo an darvoud meneget gant RLN en deus va c'haset da glask resisaat va soñjoù. Kontet 'm boa *Ar Vari-Vorgan*. Kregiñ a rae gant un nebeut gerioù a-zivout

Chantenay pa oan bihan ha bremañ. Un deiz, ur plac'h kaer souezhus a gemer ar bus, un degouezh. Ha bemdez e-pad mizvezhioù e kemeromp an hevelep bus. Evel se e ouzon ez eo genidik eus Sant-Inan-Lec'h-Meur. Diwar se ez a mojenn Lec'h-Meur degaset gant Roparz HEMON da adkavout mojennoù all diwar-benn al lennoù e Breizh, Frañs hag Iwerzhon ha Skos evit ar Morganed. Evel just ez eo ar plac'h ur vari vorgan ; er Skol veur dre ma'z eo bet e karantez ur paotr kaer ha gwarizius he deus paouezet a embreger he galloud ha hemañ zo steuziet da heul. Kuitaet he deus ar paotr hag aet eo da sekretourez, o vont bemdez d'he labour ha bep sadorn da zañsal. Setu holl. Hervez, ne oa ket va c'hontadenn breizhek a-walc'h, na henvoazel a-walc'h ! Gwazh a se evidon, ne'm boa ket klasket avat. A-dreuz da gefredourion farsus ar Grennamzer, da Roparz HEMON, d'un nebeut mojennoù eus Breizh, Iwerzhon ha Skos en em adkavan kenkoulz en henvoaz hag e Breizh...